

לזכרו של הרב משה גידמאן

מאת ירוחם טולקס

זו מקריב מלא חמישים שנה לפטירתו של משה מוריץ גידמאן — רבה הראשי של וינה וחוקר תרי"ב בות ישראל בימי הביניים. הוא היה תלמידו של גרץ ובא להשלים ב"מתקרו התיסטוריים את שהחסיד רבו במפעלו הגדול, שרובו ככלול עוסק בחיי התורה והיסורים של עמנו תוך התעלמות מתגורם ההב"דתי והכלכלי. במחקרו החקקה גידמאן על דרכי החיים הפנימיים והיחסים ההדדיים שבין היהודים ואדוני הארץ הנוצרים כפי שהם פושקפים בגלוי ובמרומו במקור רוח הספרות של שני העמים. ב"דרך זו פיתח גידמאן את השיטה המיונה בהקר ההיסטוריה הי"ש"ראלית, שהיה בה משום ברכה לחקר החברה והתרבות של עמנו בימי הביניים; ותשיבות רבה נ"דעת לדרכי זה, כי זו הפעם הרא"שונה געשה הנסיון לשקף ליד דמויות החכמים גם את ההווי של פשוטיהעם.

כדי לתבין הכנה יתירה את החיים הפנימיים של ישראל לכל צירופיהם תהה ההב"ד על אורחה ורבעת של הסביבה הזרה; שכן חיים פנימיים אלה כרוכים היו ב"הכרה בגורמים היצוניים ילידי ה"חברה הלא-יהודית, ואומנם, הו"ר גת רבים בתולדתנו ניתן לתבינם רק על רקע התנאים של אותה חברה, לחכלית זו צלל גידמאן בספ"רות השו"ת מזה, ובספרות המש"ר דרים והדרשנים הגרמניים מימי הביניים מזה, ספרות השו"ת זנוחה ויתה דורות הרבה משום שראת סכילה הידושי תורה ומ"מ הילכתי בלבד, אולם בתוך שיטתן אצורים היו אצרות של הליכות והנהגות, תקנות ומסורות ולמזין גלויים י"סמורים לנזרות ומאורעות וכיוצא באלה.

גידמאן עבקי גדול היה בספרות הרבנית דלה מספרי השו"ת — ה"מנהגים, המוסר, המצוות והדרוש — חומר רב שהליכו בנין תפארה לתרבות היהודים במדינות המערב מהמאה התשיעית ועד למאה ה"י. בספרו החשוב בן ג' הכרכים "תול"דות החינוך והתרבות של היהודים בארצות המערב" (1880—1888); ניתרגם תרגום חופשי לעברית ב"ידי א"ש פרידברג בשם "התורה והחיים" גילל גידמאן תמונה רב"גונית ומקיפה של חיי היהודים, חיי תורה והיליך, מוסר ומדות, מנה"גים ונימוסים בבית וברחוב, לבוש ולשון ועוד, חיי היהודים קבועים כאן כבתוך מסגרת כללית של יח"סים ומגע ומשא הדדיים בין שני העמים בכחינת "כמו שמתגי הנוצ"רים כך מתגי היהודים ברוב המק"רות" ("ספר הסידים").

ההיסטוריון מוליך אותנו ממדינה למדינה ולא אחת אתה רואה כי בחיך תשכל הרב ובהדרים — אירלה, איריה של תורה מורשה, שהאירה לו לישראל חשכת גלותו בין הגויים, שכן ללמוד וללמד היה מאו ומתמיד מקור חיותו, לפיכך שקרו על לימוד התורה ויהד עם זאת הקפידו על תקנת יחסייהגומלין בינם ולבין שכניהם הנוצרים, אילע יחד עם עשותם אונים לתורה ו"שמירה על אזהרות לא מנעו עצמם מן התגיון ומן ההשפעה שמבחוץ; והשפעה היצונית זו ויתה בעוב"דיהם, כי בעקבותיה הדרו למשכ"ראשון היה גידמאן בשדה זה של חקר התרבות והחברה שלנו, ולפיכך נטל עליו לזוהר שלא להיגרד אחר דעות קדומות והנחות" ירשה נטולות יסוד היסטורי מדעי, והבל מאוד שהמלומד הגדול לא עמד בהבטחתו (בהקדמתו לחלק ג') כי לאחר שיסיים את חיבורו "מק"רות לתולדות החינוך אצל ילידי אשכנז", ישוב וימשיך בחקר הח"ר נוך והתרבות של היהודים באר"צות המערב בעת החדשה, שכן ב"מחקרו הנזכרים למעלה כבש גידי מאן פרכייהקר רבייהשיבות לחכמת ישראל.

כל ימיו שמר גידמאן אמונים למסורת רבותי, פראנקל וגרץ, שהיתה נר לרגליו גם בעבודתו המדעית וגם בכהונתו הרבנית. מ"דעתו כחוקר הרבית ישראל מה רב ערכו של כל מנדג וכל תקנה לקיום היהדות ולחיוזקה בנכר, שמר שמירה קפדנית על האחדות בקהילת וינה שהיתה מורכבת יס"ר דות שונים ממזרח וממערב ואף השכיל לשוית לה דבותה והי"דית-דתית, אולם משבאו אצלו פר"י נסי הקהילה ידרשו ממנו כי יסכים למחוק מסידורי התפילה זכר ציון וירושלים ותתקוות לימית המשיח התנגד להם רבם בכל להטו היהודי ד"י: "ועיד שנים רבות לפני היות הציונות נלחמתי אניכי למען ציון", כך סח לו לרב צ"פ חיות זמן קצר לפני פטירתו.

גידמאן התנגד, כידוע, לתנגדות נמרצת לציונות, והתכחש למתיחה הלאומית של היהדות, משום שהא"סין בייחודו וכייעודו של עם י"ש"ראל כבדית דתית בעולם, ההשפעה היתירה של היסוד הלאומי היא, כך טען, בניגוד לרות התורה וה"נביאים, שכן בתוכניה המחושבת של ההנהגה האלוהית תופסת הגלות את מקומה שנועד לה מלכתחילה. מחברתו של גידמאן נגד הרצל "יהדות לאומית" (גרמנית) עוררה פילמוס דברים חריף מצד אחד העם, גורדאו ויהושע שאורא, זה האחרין הפריך טענותיו בהוכחות נמרצות מן התלמוד ומן ההיסטוריה היהודית, בספרו "מכתבי יהודי פולני" (גרמ), ביטל בשנינות לעגנית את סילוסיו של גידמאן ש"לפני היהודים אינם אומה אלא אגודה דתית בלבד, בחריפות רבה היקיע מסקנותיו המטעות של גידי מאן, גם אחד העם הטיח כונג ג, אבל "גם אחר שכתב גידמאן מח"ד בוח כוו נגד הציונות עוד לא חדל מפני זה להיות אחד מגדולי חכמי ישראל בדורנו... ועליו "לכבדו על ספריו והקודמים העשוי"ו אח חכמת ישראל עושר רב".

החיים הפנימיים של ישראל לכל צירופיהם תהה ההב"ד על אורחה ורבעת של הסביבה הזרה; שכן חיים פנימיים אלה כרוכים היו ב"הכרה בגורמים היצוניים ילידי ה"חברה הלא-יהודית, ואומנם, הו"ר גת רבים בתולדתנו ניתן לתבינם רק על רקע התנאים של אותה חברה, לחכלית זו צלל גידמאן בספ"רות השו"ת מזה, ובספרות המש"ר דרים והדרשנים הגרמניים מימי הביניים מזה, ספרות השו"ת זנוחה ויתה דורות הרבה משום שראת סכילה הידושי תורה ומ"מ הילכתי בלבד, אולם בתוך שיטתן אצורים היו אצרות של הליכות והנהגות, תקנות ומסורות ולמזין גלויים י"סמורים לנזרות ומאורעות וכיוצא באלה.

גידמאן עבקי גדול היה בספרות הרבנית דלה מספרי השו"ת — ה"מנהגים, המוסר, המצוות והדרוש — חומר רב שהליכו בנין תפארה לתרבות היהודים במדינות המערב מהמאה התשיעית ועד למאה ה"י. בספרו החשוב בן ג' הכרכים "תול"דות החינוך והתרבות של היהודים בארצות המערב" (1880—1888); ניתרגם תרגום חופשי לעברית ב"ידי א"ש פרידברג בשם "התורה והחיים" גילל גידמאן תמונה רב"גונית ומקיפה של חיי היהודים, חיי תורה והיליך, מוסר ומדות, מנה"גים ונימוסים בבית וברחוב, לבוש ולשון ועוד, חיי היהודים קבועים כאן כבתוך מסגרת כללית של יח"סים ומגע ומשא הדדיים בין שני העמים בכחינת "כמו שמתגי הנוצ"רים כך מתגי היהודים ברוב המק"רות" ("ספר הסידים").

ההיסטוריון מוליך אותנו ממדינה למדינה ולא אחת אתה רואה כי בחיך תשכל הרב ובהדרים — אירלה, איריה של תורה מורשה, שהאירה לו לישראל חשכת גלותו בין הגויים, שכן ללמוד וללמד היה מאו ומתמיד מקור חיותו, לפיכך שקרו על לימוד התורה ויהד עם זאת הקפידו על תקנת יחסייהגומלין בינם ולבין שכניהם הנוצרים, אילע יחד עם עשותם אונים לתורה ו"שמירה על אזהרות לא מנעו עצמם מן התגיון ומן ההשפעה שמבחוץ; והשפעה היצונית זו ויתה בעוב"דיהם, כי בעקבותיה הדרו למשכ"ראשון היה גידמאן בשדה זה של חקר התרבות והחברה שלנו, ולפיכך נטל עליו לזוהר שלא להיגרד אחר דעות קדומות והנחות" ירשה נטולות יסוד היסטורי מדעי, והבל מאוד שהמלומד הגדול לא עמד בהבטחתו (בהקדמתו לחלק ג') כי לאחר שיסיים את חיבורו "מק"רות לתולדות החינוך אצל ילידי אשכנז", ישוב וימשיך בחקר הח"ר נוך והתרבות של היהודים באר"צות המערב בעת החדשה, שכן ב"מחקרו הנזכרים למעלה כבש גידי מאן פרכייהקר רבייהשיבות לחכמת ישראל.

כל ימיו שמר גידמאן אמונים למסורת רבותי, פראנקל וגרץ, שהיתה נר לרגליו גם בעבודתו המדעית וגם בכהונתו הרבנית. מ"דעתו כחוקר הרבית ישראל מה רב ערכו של כל מנדג וכל תקנה לקיום היהדות ולחיוזקה בנכר, שמר שמירה קפדנית על האחדות בקהילת וינה שהיתה מורכבת יס"ר דות שונים ממזרח וממערב ואף השכיל לשוית לה דבותה והי"דית-דתית, אולם משבאו אצלו פר"י נסי הקהילה ידרשו ממנו כי יסכים למחוק מסידורי התפילה זכר ציון וירושלים ותתקוות לימית המשיח התנגד להם רבם בכל להטו היהודי ד"י: "ועיד שנים רבות לפני היות הציונות נלחמתי אניכי למען ציון", כך סח לו לרב צ"פ חיות זמן קצר לפני פטירתו.

גידמאן התנגד, כידוע, לתנגדות נמרצת לציונות, והתכחש למתיחה הלאומית של היהדות, משום שהא"סין בייחודו וכייעודו של עם י"ש"ראל כבדית דתית בעולם, ההשפעה היתירה של היסוד הלאומי היא, כך טען, בניגוד לרות התורה וה"נביאים, שכן בתוכניה המחושבת של ההנהגה האלוהית תופסת הגלות את מקומה שנועד לה מלכתחילה. מחברתו של גידמאן נגד הרצל "יהדות לאומית" (גרמנית) עוררה פילמוס דברים חריף מצד אחד העם, גורדאו ויהושע שאורא, זה האחרין הפריך טענותיו בהוכחות נמרצות מן התלמוד ומן ההיסטוריה היהודית, בספרו "מכתבי יהודי פולני" (גרמ), ביטל בשנינות לעגנית את סילוסיו של גידמאן ש"לפני היהודים אינם אומה אלא אגודה דתית בלבד, בחריפות רבה היקיע מסקנותיו המטעות של גידי מאן, גם אחד העם הטיח כונג ג, אבל "גם אחר שכתב גידמאן מח"ד בוח כוו נגד הציונות עוד לא חדל מפני זה להיות אחד מגדולי חכמי ישראל בדורנו... ועליו "לכבדו על ספריו והקודמים העשוי"ו אח חכמת ישראל עושר רב".